

УДК 94(477)''18''

Демченко В.Л., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Демченко Вікторія Леонтіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, історії та філософії МДГУ ім. П. Могили. Коло наукових інтересів – міжнародні відносини на Балканах у період розгортання Великої східної кризи та балканських криз (70-80-ті роки XIX ст.).

Допомога українського народу південним слов'янам у період розгортання Великої східної кризи

У статті (на основі багаточисельної джерельної бази) подано основні напрямки національно-визвольної боротьби південних слов'ян у період розгортання Великої східної кризи 70-х років XIX ст. і розкрито основні моменти допомоги українців братнім слов'янським народам.

In this article (on the basis of many sources and bibliographical materials on this problem) the main stages of the national-emancipatory movement of the South Slavs during the period of the Great Western Crisis of the 1870s and the main kinds of the Ukrainian help to the brotherly peoples are shown.

Історія – суворий, але справедливий та безпристрасний суддя. Одні події вона стирає зі своєї пам'яті, інші – навечно лишає у своїх літописах. Такою величною понад столітньою подією є визволення балканських народів від османського іга. За М. Покровським, «історія – це політика, перетворена на минуле» [1], а тому значення цих подій у міжнародному житті другої половини XIX ст. особливо вагоме і актуальне у наш час.

На Балканах визвольні процеси розтягнулися на тривалий час. Вершиною національно-визвольних процесів регіону були події 1875-1878 рр. З того часу історична ініціатива перейшла до південнослов'янських народів. З об'єкта торгів і угод між великими державами вони перетворили-

ся на суб'єкт міжнародного права. На політичну арену вийшло східне питання – важлива проблема, яка торкалася не тільки становища Туреччини та підвладних їй народів, але й інтересів великих європейських держав. Серцевиною східного питання була балканська проблема.

В історії багатовічних дружніх зв'язків східнослов'янських народів з південнослов'янськими значне місце посідають 70-ті роки XIX ст. – період Великої східної кризи, основними подіями якої були боснійсько-герцеговинське повстання 1875 р., Квітневе повстання 1876 р. у Болгарії, сербсько-турецька війна 1876-1877 рр., що призвели до російсько-турецької війни 1877-1878 рр., внаслідок якої Болгарію було звільнено, хоча на вкрай не вигідних умовах, від турець-

кого гніту, а Сербія і Чорногорія отримали державну незалежність.

Український народ з давніх-давен підтримував різнобічні суспільно-політичні, економічні та культурні зв'язки з південнослов'янськими народами, що стали міцною основою для допомоги та співробітництва у період Близькосхідної кризи 70-х років.

Українське суспільство із розумінням та співчуттям стежило за визвольною боротьбою південних слов'ян проти турецького іга. Газета "Одесский вестник" постійно виступала на захист повсталих у Боснії та Герцеговині й стверджувала, що у підвладних султану слов'янських землях не існувало елементарної законності і порядку, а тому влада, в основі якої – насилля та свавілля, не може розглядатися законною [2]. Висловлюючи думку демократичного крила Київської Громади, газета "Киевский телеграф" виступала проти реформ у Боснії та Герцеговині, запропонованих Д. Андраші, і закликала південних слов'ян до виступів проти національного та соціального гноблення [3].

Солідарність з національною боротьбою південних слов'ян проявили трудящі України: у 70-ті роки страйки на її підтримку відбулися на промислових підприємствах Юзівки, Одеси, інших міст [4].

Визначальна роль у підтримці національно-визвольних рухів балканських слов'ян належала слов'янським комітетам в Україні, які займалися агітацією на підтримку визвольного руху південних слов'ян, збором грошової та матеріальної допомоги і відправкою волонтерів до повстанських країв (Боснії, Герцеговини, Болгарії, Сербії, Чорногорії) [5]. Найбільш дійовим виявом братньої підтримки національно-визвольного руху на Балканах була безпосередня участь представників громадськості та народних мас у ньому. У Чернігівській, Київській, Херсонській та інших губерніях тисячі робітників та селян, представників інтелігенції виявили бажання відбутися у цей регіон. Особливо поширеним було прагнення потрапити на війну з турками серед відставних солдатів [6; 7; 8].

Для надання медичної допомоги повстанцям на Балкани восени-взимку 1875 р. і весною 1876 р. прибули лікарі та медичні сестри. Так, Одеський слов'янський комітет направив туди медпрацівників Пластунову, Плешакову-Ходенко, Коколана та ін. [10]. А прогресивні громадські кола міста у грудні 1875 р. зібralи пожертви на

підтримку повсталих боснійців і герцеговинців у сумі 1895 крб. і направили їм ці кошти [11].

Діяльне співчуття південним слов'янам виявили і громадські кола Харкова. Так, міський комітет опіки поранених та хворих воїнів під керівництвом О. Карцової зібрав 3798 крб. і 42 пакунки із речами для повсталих герцеговинців [12].

Службовці багатьох урядових установ, навчальних закладів у знак співчуття до пригнічених південних слов'ян займалися збором коштів для підтримки їхньої визвольної боротьби. Бажання пожертвувати на користь братніх народів по 1% від щомісячної заробітної плати на увесь період війни на Балканах виявили викладачі Києво-Подільської жіночої гімназії, а учениці цього закладу зібralи і відправили на півострів 42 крб. 67,5 коп. [13]. Значний вклад у справу підтримки та допомоги національно-визвольним рухам слов'ян Балканського півострова було зроблено викладачами Новоросійського університету. Так, наприклад, 16 вересня 1876 р. було укладено підписний лист професорсько-викладацького складу і співробітників цього вищого навчального закладу на підтримку південних слов'ян і прийнято рішення надавати їм допомогу протягом року. Всього з вересня 1876 р. по вересень 1877 р. в університеті було зібрано і відправлено на Балкани біля 1100 крб. [14]. На початок серпня 1876 р. значні грошові пожертви надходили від представників громадськості Києва, Київського, Подільського, Волинського генерал-губернаторства у відділення Київського слов'янського комітету. Лише через канцелярію Київського генерал-губернаторства для допомоги балканським слов'янам надійшло 5000 крб. [15]. Станом на 16 серпня 1876 р. жителі Подільського, Плоського, Двірцевого районів Києва зібralи 636 крб. 60 коп. та інші матеріальні цінності для південнослов'янських повстанців [16]. Грошова допомога до слов'янських комітетів надходила з багатьох губерній України. На зібрані кошти відправлялися на Балкани санітарні загоны, польові лазарети і т.ін. Крім грошей, населення України жертвувало полотно, одяг, тютюн, продукти харчування тощо [17; 18].

Народний рух солідарності з повсталою Боснією і Герцеговиною у 1875 р., Болгарією та Сербією і Чорногорією у 1876 р. був поштовхом до бойової співдружності народів Росії, України та південного слов'янства у період російсько-турецької війни 1877-1878 рр.

Періодична преса України нерідко називала російсько-турецьку війну “народною війною”, вказуючи, що причинами, які призвели до неї, пройняті народні маси [19]. Під час війни члени Київської та Одеської Громад і їхні прибічники виступали на захист права південнослов'янських народів на національне самовизначення та створення самостійних держав. Так, наприклад, представник Громади М. Драгоманов засуджував політику царського уряду та його ставлення до слов'янського руху на Балканах, зазначаючи, що царизм не здатний успішно виконати завдання звільнення балканських слов'ян [20].

Широкі народні маси України зі схваленням зустріли оголошення Росією війни Туреччині, жителі українських міст і сіл добровільно виявили бажання взяти участь у боротьбі за звільнення слов'ян. Вивчення джерел та матеріалів дозволило отримати дані про те, що війська діючої Дунайської армії під час російсько-турецької війни значною мірою були укомплектовані солдатами, мобілізованими з українських губерній – Одеської, Київської, Полтавської, Харківської, Чернігівської, Подільської, Волинської та ін. [21; 22].

Однією з найяскравіших сторінок війни була героїчна оборона Шипки восени 1877 р., учасниками якої були видатні представники української інтелігенції І. Тобілевич та М. Садовський, які за мужність і відвагу були нагороджені георгіївськими хрестами [23; 24].

Багато медичних працівників-українців загинуло під час російсько-турецької війни, серед них І. Шульга, Х. Мельниченко, Є. Іващенко, Ф. Козак, К. Ткачук, М. Шевченко та ін. [25]. Тисячі воїнів-українців разом з іншими солдатами російської армії і болгарського ополчення сплять вічним сном у братських могилах на Шипці, біля Шейново, Старої Загори, під Плевеном та у інших місцях болгарської землі, свідками чого є понад тисяча пам'ятників, побудованих вдячним болгарським народом.

Працівники багатьох державних установ різних міст України під час російсько-турецької війни відраховували по 1-3% від заробітної плати для допомоги пораненим і хворим воїнам, дітям загиблих і поранених солдатів, свідченням чого є матеріали архівів [26] та газетні публікації [27].

Крім грошової, допомога народу України братнім південним слов'янам мала різноманітні форми: безкоштовне перевезення військ, постачання їх продовольством і одягом, влаштування

шпиталів, лазаретів, утримання хворих та поранених у лікувальних закладах, а виписаних з лікувальних закладів воїнів – до повного їх одужання, надання допомоги сім'ям убитих та поранених солдатів, про що також свідчать документи [28] і публіцистика [29].

Говорячи про внесок громадськості України у звільнення слов'ян Балканського півострова від турецького іга варто згадати і про допомогу у підготовці національних кадрів. Як свідчать документи, освіту в Україні у період 60-80-х років XIX ст. здобували болгары, серби, хорвати, чорногорці та ін. [30]. Київська духовна академія вела тісну співпрацю із Загребською академією наук [31].

Після звільнення Болгарії українські громадські діячі надавали допомогу болгарському народу у справі створення системи народної освіти, організації сфери державного та соціального розвитку. Софійським віце-губернатором було призначено професора Харківського університету, болгарина за національністю, М. Дрінова, який згодом очолив управління освіти. У 1878 р. до Болгарії було направлено учителя Житомирської гімназії М. Преліна. Бажання працювати на благо болгарського народу виявили інші представники української інтелігенції [32]. При підготовці болгарської конституції були враховані пропозиції, висловлені групою професорів Новоросійського університету [33].

Така діяльність української інтелігенції відіграла значну роль у духовному відродженні південнослов'янських народів, їхньому освітньо-культурному розвитку. Разом з цим це сприяло формуванню дружньої атмосфери у ставленні українського народу до братніх південних слов'ян у період їх національного визволення та відродження.

Таким чином, всебічна підтримка і допомога передових кіл громадськості і народних мас України у боротьбі південних слов'ян за свободу і незалежність у 1875-1878 рр. та у період їх національного та духовного відродження відіграли прогресивну роль в історичному розвитку братніх народів і мали великий вплив на подальше зміцнення дружби між слов'янами.

Література

1. Покровский М. Дипломатия и войны царской России в XIX столетии: Сборник статей. – Лондон, 1991. – С. 44.
2. Харьковские губернские ведомости. – 1875. – 22 июля.
3. Одесский вестник. – 1875. – 15 октября.

4. Описание русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. – Т. II. – СПб., 1901. – С. 484.
5. Бачинский А., Дыхан М. Дай руку, другар. – Одесса, 1965. – С. 40-47.
6. Богучарский М. Активное народничество 70-х годов XIX века. – М., 1912. – С. 264.
7. Поглубко К. Очерки по истории болгарско-российских революционных связей (60-70-е года XIX века). – Кишенев, 1972. – С. 221.
8. Снытко Т. Из истории народнического движения в России в поддержку борьбы южных славян за свою независимость в 1875-1878 гг. // Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. – М., 1957. – С. 222.
9. Сохань П. Вогонь вічної дружби. – К., 1966. – С. 100-104.
10. Харьковские губернские ведомости. – 1875. – 20 декабря.
11. Харьковские губернские ведомости. – 1876. – 11 января.
12. Харьковские губернские ведомости. – 1876. – 4 июля.
13. Центральний державний історичний архів України (ЦДАУ, Київ), ф. 422, д. 267, л. 47.
14. Бачинский А., Дыхан М. Помощь ученых Новороссийского университета освободительному движению на Балканах // Славянский архив: Сборник статей и материалов / Под ред. С. Никитина. – М., 1962. – С. 247-255.
15. ЦДАУ, ф. 422, д. 267, лл. 27-28.
16. ЦДАУ, ф. 422, д. 267, лл. 29, 34-40.
17. ЦДАУ, ф. 442, д. 101, лл. 1-5.
18. Киевский телеграф. – 1876. – 1 сентября.
19. Одесский вестник. – 1877. – 19 апреля, 14 мая.
20. История Украинской ССР. – Т. I. – К., 1977. – С. 110-111.
21. ЦДАУ, ф. 442, д. 342, лл. 4, 47; д. 140, лл. 1-24.
22. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА, Москва), ф. 485, д. 294, лл. 1-135, лл. 323-334.
23. Бачинский А., Дыхан М. Дай руку, другар. – Одесса, 1965. – С. 41.
24. Сохань П. Вогонь вічної дружби. – К., 1966. – С. 25.
25. Сохань П. Вогонь вічної дружби. – К., 1966. – С. 25-26.
26. ЦДАУ, ф. 442, д. 112, лл. 21, 42, д. 396, лл. 1-6, д. 342, лл. 48-49, д. 353, лл. 1-14, д. 270, лл. 1-9, д. 317, лл. 10, 29.
27. Киевлянин. – 1977. – 28 апреля, 30 июня.
28. ЦДАУ, ф. 442, д. 222, лл. 13-16 зв., 20-20 зв., 32, 37, 41-46, 52, 56-57, 183, д. 112, лл. 2-33, 37-160, 162-179, д. 30, лл. 43-44, 48, д. 106, л. 123, д. 430, лл. 1-14, д. 153, лл. 1-5, д. 140, лл. 5-9.
29. Киевский телеграф. – 1877. – 28 апреля, 7, 10 мая, 2, 7, 10 июня.
30. ЦДАУ, ф. 711, д. 1157, лл. 1-15, д. 1045, лл. 1-4, д. 1150, лл. 1-5, д. 993, лл. 1-10, д. 994, лл. 1-7, д. 1060, лл. 1-15, д. 37, лл. 1-5 зв., д. 5, лл. 6 зв.-7 зв., д. 28, л. 2, д. 66, лл. 3-6, ф. 707, д. 174; 1, ф. 485, д. 8799, лл. 27-29, 37-38, 40, 41.
31. ЦДАУ, д. 1473, лл. 1-4.
32. ЦДАУ, ф. 442, д. 135, лл. 1-4, ф. 707, д. 17, лл. 54, 57-58.
33. Бачинский А., Дыхан М. Помощь ученых Новороссийского университета освободительному движению на Балканах // Славянский архив: Сборник статей и материалов / Под ред. С. Никитина. – М., 1962. – С. 44.

Надійшла до редколегії 14.01.2002 р.